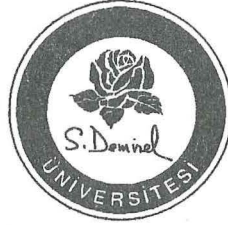

ISSN 1300-9672

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel

Hakemli Dergi

Yıl: 2002

Sayı: 9

DERGİNİN SAHİBİ

Prof Dr. İsmail YAKIT (Dekan)

DERGİNİN EDITÖRÜ

Doç. Dr. M. Saffet SARIKAYA

FAKÜLTE YAYIN KURULU

Prof Dr. İsmail YAKIT (Dekan)

Prof Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU

Prof Dr. Orhan Üner

Prof Dr. Talat Sakallı

Doç. Dr. M. Saffet SARIKAYA

Doç. Dr. İ. Hakkı GÖKSOY

Doç. Dr. Kemal SÖZEN

Yard.Doç.Dr.Ahmet YILDIRIM

Yard.Doç.Dr. Talip TÜRCAN

DİZGİ

B. YAMAN-İ. ÖZGEL-N. TUĞLU- N. DURAK

KAPAK

SDÜ Basın ve Halkla İlişkiler

BASKI

Ali ÇOLAK

Dergide Yayınlanan Yazıların Sorumluluğu Yazarlarına Aittir

Dergide yayınlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir

©İlahiyat Fakültesi Isparta-2002

İSTEME ADRESİ

SDÜ İlahiyat Fakültesi 32260 ISPARTA

Tlf: 0 246 237 10 61 Fax: 0 246 237 10 58

İRCÂ VE EBÛ HANİFE'NİN İRCÂ İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ

Ar.Gör. Galip TÜRCAN*

İrcânın Anlamı

İrcâ kelimesi iki asıl manayı ifade etmektedir ki, bunlardan biri, *geciktirmek, mühlet vermek*, bir diğeri de *ümit vermektir*.¹ Mürcie, mezhep ismi olarak ele alındığında, her iki anlam bakımından da doğrulanabilmektedir. Çünkü bu adı alan topluluk, hem ameli imandan sonraya bırakarak, amel ile imanı birbirinden ayırmış, iman için ikrarın yeterli olduğunu söylemiş, hem de imanla birlikte işlenen masiyetin kişiye zarar vermeyeceğini iddia ederek, büyük günah işleyen mümine ümit vermiştir. Bununla birlikte *ircâ*, büyük günah işleyen mümin hakkındaki kararın kıyamete kadar bekletilmesi, onun mümin ya da kafir olduğuna dair bir hükmün verilmemesi şeklinde de anlaşılmıştır. Bu takdirde Mürcie ile Vaîdiyye (Mutezile ve Havâric), karşıt iddiaları olan iki fırka biçiminde ortaya çıkmaktadır.² Ayrıca Hz. Ali'yi hilafet sırasında dördüncülüğe indirenler, yani onun hilafetini

---

* S. D. Ü. İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Elemanı.

¹ Bkz. el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahman b. el-Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, I-VIII, Tahkik: Mehdî Mahsumî-İbrahim Samirâî, Muessetu'l-Alemî li'l-Matbuât, Beyrut 1988/1407, VI, 174. İbn Fâris, Ebu'l Hüseyin Ahmed, *Mucmelu'l-Luğa*, I-II, Tahkik: Zubeyr Abdulmuhsin, Muessetu'r-Risâle, (by) 1986/1406, I, 423-424. İbn Manzûr, Cemaledin b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Daru Sadır, Beyrut, 1414/1994, I, 83-84.

² Bkz. eş-Şehristânî, Ebu'l- Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1992/1413, I, 137. Mâtürîdî (ö.333/944), büyük günah konusunu ele alırken, bu iki yaklaşım arasındaki temel ayırım noktasını şöyle izah etmektedir: Mutezile ve Hâricîler vaîd ayetlerinin umumî anlaşılmaya uygun olduğunu iddia etmiş, Mürcie ise va'd ayetlerinin umumî anlaşılması gerektiğini savunmuştur. el-Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitabu't-Tevhîd*, Tahkik: Fethullah Huleyf, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul 1979, 342.

geriye bırakarak, kendinden önce geçen ilk üç halifeyi meşru kabul edenler de ircâ ile nitelenmiş ve Mürcie adını almışlardır.³ Şehristânî (ö. 548/1153), ilk mürcîî olarak Hz. Ali'nin soyundan gelen Hasan b. Muhammed b. Ali b. Ebû Talib'in gösterildiğini belirtmektedir.⁴

Bu çalışmanın sınırları dahilinde, özellikle Mürcie içindeki farklı bakış açıları Mezhepler Tarihi kaynakları yardımıyla belirlenerek, Mürcie'nin genel iddiaları tespit edilmeye çalışılacaktır. Daha sonra bir problem olarak Ebû Hanife (ö. 150/767)'nin mürcîî diye nitelenmesi üzerinde durulacaktır. Ayrıca Eşârî (ö. 324/935)'nin Ebû Hanife'yi ircâ ile ithamı, bu ithamın tutarlılığı ele alınacak, neticede de söz konusu itham Ebû Hanife'ye nispet edilen metinler açısından değerlendirilecektir. Burada bizim ilgimizi asıl olarak yönelttiğimiz husus, diğer bir çok kimse gibi Ebû Hanife'nin de özellikle belli bir dönemde mürcîî diye adlandırılmış olması değil, söz konusu bu mürcîî adı altında Ebû Hanife'ye nispet edilen görüşlerin hangi ölçüde Ebû Hanife'ye ait olduğu konusudur.

Hâricîler, hâricî olmayanları, Mutezile de mutezîli olmayanları mümin saymamaktadır. Buna karşılık Mürcie, geniş bir iman tarifıyla, Hâricîler ve Mutezile de dahil olmak üzere birçok mezhep sahibini mümin olarak adlandırmaktadır. Mürcie'nin bu yaklaşımı dolaylı da olsa siyasi bir netice doğurmuş ve Mürcie'nin varlığı, yöneticiler açısından problemlili bir durum teşkil etmemiştir. Bu nedenle Mürcie, Hâricîler ve Mutezile'nin uğradığı siyasi takibe uğramamıştır.⁵ Mürcie'nin siyasi karakteri, Hâricîlerin aksine, büyük günah sahibi hakkında kesin bir hüküm vermekten kaçınmasıyla oluşmuştur. Hatta denilebilir ki, Mürcie'nin teolojik karakteri bu siyasi karakterinden daha sonra belirginleşmiştir.⁶ Ancak biz, Mürcie'nin siyasi boyutunu da bu çalışmanın sınırları haricinde tutarak, konuyu Mürcie'nin daha ziyade teolojik tarafına yönlendirmek istiyoruz. Çünkü Ebû Hanife'nin ircâ ile ithamına dair tartışmalar, ircânın teolojik yanı ile ilgili bulunmaktadır.

³ eş-Şehristânî, I, 137.

⁴ eş-Şehristânî, I, 141.

⁵ Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, I-III, Matbaatu Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1952/1371, III, 324 vd.

⁶ Izutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Çeviri: Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1984, 106. Ayrıca bkz. Sarıkaya, Mehmet Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Tuğra Matbası, Isparta 2001, 126 vd.

Mürcie İçindeki Farklı Yaklaşımlar

Mürcie ve görüşlerinden bahseden kaynaklara baktığımız zaman karşımıza üç ya da dört mürciî grubun çıktığını görürüz. Buna göre asıl Mürcie dışında kaderî,⁷ cebri,⁸ ve bir takım hâricî⁹ fikirleri de savunabilen mürciî toplulukların varlığı söz konusudur.¹⁰ Ancak *el-Mürcietu'l-Hâliisa* da denilen asıl Mürcie içerisinde öne çıkan şahısları, onların fikirleri etrafında oluşan değişik yaklaşımları ele almak mezhebi tanıma açısından yararlı olacaktır.

I. Yunusiyye: Yunus en-Nemîrî'ye tabi olanların teşkil ettiği fırkadır. Yunus en-Nemîrî'ye göre iman; Allah'ı bilmek, O'na boyun eğmek, Allah'a karşı büyükmeyi terketmek, yine Allah'ı kalp ile sevmektir. Mümin, Allah'ın bir olduğunu, benzerinin olmadığını dil ile ikrar etmelidir. Kendilerine peygamber gelmeyen insanlar için bu yeterlidir. Peygamberlere ulaşan kimseler ise onları tasdik etmek, getirdiklerini genel anlamda bilmek zorundadırlar.¹¹

Bilgi dışında sadece taat iman değildir. Dolayısıyla onun terki imana aslında zarar vermez. Yani kişinin imanı halis, yakîni de sadık ise, taatı terkettiği için azab görmeyecektir. Kalbine gerçek anlamda taat ve muhabbet yerleşen kişi, Allah'a isyan etmek suretiyle O'na ters düşmez. Kaldı ki, isyan etse bile bu, onun imanına ve ihlasına zarar vermeyecektir. Mümin, cennete ilim ve taatı ile değil, sadece ihlası ve muhabbeti ile girecektir.¹²

II. Sevbâniyye: Ebû Sevbân el-Mürciî ve taraftarlarına göre iman; Allah'ı bilmek ve bunu dil ile ikrar etmektir. Aklın yapılmasını ve yapılmamasını emrettiği şeyi bilmek ise iman değildir.¹³

---

⁷ el-Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-Fırak*, Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1990/1411, 202; eş-Şehristânî, I, 137.

⁸ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 202; eş-Şehristânî, I, 137.

⁹ eş-Şehristânî, I, 137.

¹⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 202; eş-Şehristânî, I, 137-138.

¹¹ eş-Şehristânî, I, 138.

¹² eş-Şehristânî, I, 139.

¹³ el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, I-II, Tahkik: M. Muhyiddin Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1990/1411, I, 216; el-Bağdâdî, *el-Fark*, 204.

III. Tumeniyye (el-Muaziyye): Ebû Muaz et-Tumeniyye tarafından kurulmuştur. Bu fırkanın müntesiplerine göre iman, “küfürden koruyan” şeydir. Dolayısıyla iman bir takım hasletlerin ismidir ki, söz konusu hasletlerin hepsini veya birini terk eden kafir olur.¹⁴ Ancak böyle bir kimsenin büyük ya da küçük bir günah işlemesi, küfür olarak görülemez.¹⁵ Farzı terk eden kimse, *fisk* ile nitelenmekle birlikte, “şu konuda fisk etti” denir ve mutlak olarak *fâsık* diye isimlendirilmez.¹⁶ İnkâr ederek, reddederek ve hafife alarak namazı, orucu, haccı terkederek kafir olur.¹⁷ Ancak söz konusu kimse, namazı kaza niyeti ile terkederse kafir olmaz.¹⁸

IV. Merîsiyye: Bağdat Mürcie’si olarak bilinen bu grup, Bısr b. Gıyâs el-Merîsî’yi takip edenler tarafından oluşturulmuştur. Fıkıhta Ebû Yusuf (ö.182/798)’un öğrencisi olan Merîsî, Kur’an’ın yaratılmış olduğu fikrini savununca, Ebû Yusuf tarafından tard edilmiş, Sıfâtiyye’ye¹⁹ yaklaşmıştır. Kulların kesbi ve istitâa konularında Sıfâtiyye ile tam olarak uyduğu için Mutezile tarafından tekfir edilmiş, en sonunda da, hem Mutezile hem Sıfâtiyye²⁰ onu yalnız bırakmıştır. Merîsî’ye göre iman; kalp ve dil ile olan tasdikdir.²¹

V. Gassâniyye: Gassân el-Kûfî ve ona uyanların iddialarına göre iman, Allah ve Rasûl’ünü bilmek, Rasûl’ün getirdiği şeyleri mücmel olarak ikrar etmektir.²² Bağdâdî (ö. 429/1037), onun iman tarifini verirken, Allah’a duyulan sevgiyi, tazimi ve istikbardan vazgeçmeyi de zikretmektedir.²³ Gassân, imanın arttığını, ancak eksilmediğini ileri sürmektedir. Bu fırka iman ile ilgili her hangi bir

¹⁴ el-Eş’arî, *Makâlâtu’l-İslamiyyîn*, I, 221.

¹⁵ el-Eş’arî, *Makâlâtu’l-İslamiyyîn*, I, 221; eş-Şehristânî, I, 141.

¹⁶ el-Eş’arî, *Makâlâtu’l-İslamiyyîn*, I, 222; el-Bağdâdî, *el-Fark* 205.

¹⁷ el-Eş’arî, *Makâlâtu’l-İslamiyyîn*, I, 222.

¹⁸ eş-Şehristânî, I, 141. Ayrıca bkz. el-Eş’arî, *Makâlâtu’l-İslamiyyîn*, I, 212.

¹⁹ Allah’ın zâtî, fiilî ve haberî sıfatlarını tevîl etmeden ispat eden Selef’e karşılık Mutezile söz konusu sıfatları nefyetmektedir. Bu nedenle Mutezile *Muattıla* diye adlandırıldığı gibi Selef de *Sıfâtiyye* diye adlandırılmıştır. eş-Şehristânî, I, 79.

²⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 205.

²¹ el-Eş’arî, *Makâlâtu’l-İslamiyyîn*, I, 222; el-Bağdâdî, *el-Fark*, 205.

²² eş-Şehristânî, I, 139.

²³ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 203.

özelliği “imanın bir parçası” şeklinde anlamak suretiyle, Yunusiyye’den ayrılmaktadır.²⁴ Söz gelimi bir kimse; “Allah’ın domuzu haram kıldığını biliyorum. Ancak haram kılınan domuz şu koyun mu, yoksa başka bir şey mi? bilmiyorum” derse, bu şahıs Gassân’a göre mümindir.²⁵ Yine bir kişi, “Biliyorum ki, Allah haccı farz kılmıştır. Fakat ben Kabe’nin nerede olduğunu bilmiyorum, belki de o Hindistan’dadır” derse o da mümindir. Bütün bunlardan sonra Gassân, Ebû Hanife’nin de kendisi ile aynı fikirleri paylaştığını iddia etmektedir.²⁶ Gassân’ın Ebû Hanife ile ilgili bu iddiasını daha sonra tekrar ele alacağız.

VI. Salihîyye: Şehristânî, Amr es-Salihî, Muhammed b. Şebîb, Ebû Şemr el-Murciî el-Kaderî ve Gaylan b. Mervan’ın isimlerini zikrederek, onları Salihîyye grubu diye adlandırır ve kader ile ircâyı cem eden bu insanların sahip olduğu bazı fikirlerden söz eder. İmanı mutlak manada Allah’ın bilinmesi olarak anlayan Salihî, küfrü de alemi yaratan Zât’ın bilinmemesi şeklinde açıklamaktadır. Onun iddiasına göre Allah’ın bilinmesi; Allah’a boyun eğmek, O’na muhabbet duymaktır ve bu, peygamberin inkarı durumunda bile gerçekleşebilir. Allah’a inanmakla birlikte peygambere inanmamayı akıl da caiz görmektedir. Salihî, namazın ibadet olmadığını, ibadetin sadece Allah’a iman olduğunu düşünmektedir. İman da Allah’ı bilmektir ve tek bir haslettir. Dolayısıyla artmaz ve eksilmez. Yine ona göre tek bir haslet olan küfrün de artması ve eksilmesi söz konusu değildir.²⁷

Ebû Şemr, imanın hasletleri arasında, adaletin bilgisini de saymaktadır. Bununla kastettiği; Allah’a bir şey ifade etmeksizin hayrı ve şerri ile beraber kaderi kula nisbet etmektir.

Gaylan’a göre marifet, aslında ikiye ayrılmaktadır: Bunlardan biri fitrîdir. Yani bu alemin bir yapıcısı ve insanın bir yaratıcısı olduğunu bilmektir. Ancak bunun iman olduğu söylenemez. Çünkü iman, kazanılmak (kesb) sureti ile elde edilen bir marifettir.²⁸

---

²⁴ el-Bağdâdî, *el-Fark*, 203; eş-Şehristânî, I, 139.

²⁵ eş-Şehristânî, I, 139.

²⁶ eş-Şehristânî, I, 139.

²⁷ eş-Şehristânî, I, 142.

²⁸ eş-Şehristânî, I, 143.

Ebû Hanife'nin İrca ile İthamı

Buhari (ö. 256/869), *et-Tarîhu'l-Kebîr*'de Ebû Hanife'nin mürciî olduğunu açık ifadelerle dile getirmektedir.²⁹ İbn Kuteybe (ö. 286/899), Ebû Hanife ile birlikte hocası Hammad b. Ebî Süleyman (ö. 120/737) ve öğrencilerinden Ebû Yusuf ve İmam Muhammed (ö. 189/805)'i de Mürcie'den saymaktadır.³⁰ Sa'd b. Abdillâh Ebî Halef el-Kummî (ö.301/913) de Ebû Hanife'yi ve ona uyanları Irak Mürcie'si olarak adlandırmaktadır.³¹

Mürcie'nin Vaîdiyye'ye karşı tutum sergileyenlerin adı olduğunu hatırlarsak, Ebû Hanife'nin ircâ ile ilgilendirilme nedeni, büyük günah işleyen kimseyi mümin diye nitelemesi ve onun hakkındaki hükmü (cennetlik ya da cehennemlik olması) geciktirmesi (ircâ), yani ahirete bırakması³² olmalıdır. Mutezile ve Hâricîler, büyük günah işleyen kimsenin imanını savunanları bu isimle isimlendirmişlerdir.³³ Üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise, Ebû Hanife'nin Mutezile ile sürekli mücadele etmiş olmasıdır.³⁴ Mutezile, özellikle kader konusunda kendilerine muhalif olan herkesi ircâ ile suçlamaktadır. Ayrıca katı bir iman-amel birlikteliğini savunan

²⁹ el-Buhârî, İsmail b. İbrahim, *Kitabu't-Tarîhi'l-Kebîr*, Hatîb el-Bağdâdî'nin zeyli ile birlikte, I-XII, Dâru'l-Fikr, Beyrut (baskı tarihi yok), VIII, 81.

³⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim, *el-Maârif*, Tahkik: Servet Ukkâşe, el-Hey'etu'l-Mısıriyye, 1992, 625.

³¹ el-Kummî, Sa'd b. Abdillâh Ebî Halef, *Kitabu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, Matbaat-ı Haydarî, Tahran 1963, 6.

³² Ebû Hanife, Numan b. Sabit, *el-Fıkhü'l-Ekber*, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, 59; *el-Fıkhü'l-Ebsat*, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, 51. Ayrıca bkz. el-Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, 382.

³³ Mutezile'nin, büyük günah sahibinin cennetlik ya da cehennemlik olduğu konusunda her hangi bir yargıda bulunmayanları mürciî diye adlandırdığı hususunda bkz. el-Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, 382. Kâdî Abdulcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Tahkik: Abdülkerim Osman, Mektebe Vehbe, Kahire 1996/1416, 727.

³⁴ eş-Şehrîstânî, I, 139. Ayrıca Bağdâdî, ilk Kelamcılardan saydığı Ebû Hanife'nin Kaderiyye'ye karşı *el-Fıkhü'l-Ekber* adında bir kitabı olduğundan söz etmektedir. *Kitabu Usûli'd-Dîn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1981/1401, 308.

Havâric ise, iman-amel ayırımı yapan Ebû Hanife'yi³⁵ bu konudaki fikirleri bakımından Mürcie'ye yakın bulmaktadır.³⁶

İmanı, “kalb ile tasdik dil ile ikrar ve organlar ile amel” olarak tarif eden Hadis Ehli³⁷ de imanı sadece tasdik olarak anlayan Ebû Hanife'yi, asıl mürciî anlayışa dahil etmiş görünmektedir.³⁸ Elbette Ebû Hanife'nin iman-amel ayırımını gözeten tavrı, amelin terkinin mazur gören ve söz konusu durumun mümine zarar vermeyeceğini iddia eden asıl mürciî tez ile ilgili değildir. Çünkü Ebû Hanife gibi amelde son derece titiz davranan bir kimsenin, ameli ihmal etmesi, hatta amelin terkine dair görüş belirtmesi düşünülemez.³⁹ Ebû Hanife'nin furûda en büyük imamlardan biri olması da bu konuya verdiği önemin ayrı bir kanıtıdır.⁴⁰ Ebû Hanife, nazarı olarak imanın tarifi ile ilgilendiği zaman, amelin değerini azaltmış olmamaktadır. Ancak, amelin imandan olmadığı söylendiği zaman, konuyu felsefi anlamda düşünmeyen insanlar için amelin değeri düşmüş olmaktadır.⁴¹

Mürcie ismi farklı kesimler tarafından yine farklı iddiadaki insanlar için kullanılmış gözükmektedir. Aslında Mutezile, büyük günah işleyen kişiyi mümin sayanları Mürcie diye adlandırdığı zaman, iman-amel ayırımı yapmakla birlikte büyük günah işleyen kimseyi mümin sayan Hadis Ehli'ni,⁴² Ebû Hanife ve arkadaşlarını, imanı ikrar

---

³⁵ Ebû Hanife, *Vasiyyetu Ebî Hanife*, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, 74-75.

³⁶ eş-Şehrîstânî, I, 139. Çok daha sonraki bir dönemde yaşamış olmasına rağmen Kâdî Abdulcebbar dahi aslında sünnî görüşleri Mürcie'ye nispet etmekte ısrar etmektedir. İlgili olarak bkz. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 672, 674, 676.

³⁷ İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l-Huseyn Muhammed, *Akvârun li'l-İmam Ahmed fi'l-Akîde Mecmûâtun min Tabakâti'l-Hanâbile l'ibni Ebî Ya'lâ*, Akidetu Eimmeti Selef içinde, Dâru Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1995/1415, 49. Ehl-i Hadis'in iman tarifi olarak tercih ettiği ifade, İbn Mace'nin *Sünen*'inde hadis şeklinde yer almaktadır. İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Mevsûatu's-Sunne el-Kutubu's-Sunne ve Şurûhuha içinde, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992/1412, *Mukaddime*, 9.

³⁸ Ahmed Emin, III, 323.

³⁹ eş-Şehrîstânî, I, 139.

⁴⁰ Ahmed Emin, III, 321.

⁴¹ Ahmed Emin, III, 323. Hadis Ehli'nin, imanla ilgili tercihleri nedeniyle Mürcie hakkındaki olumsuz yaklaşımları için bkz. İbn Ebî Ya'lâ, 54.

⁴² Hadis Ehli'nin büyük günah sahibi ile ilgili tercihi için bkz. el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn*, I, 347. Ahmed b. Hanbel, *Usulu's-Sunne*, Akidetu

olarak anlayan ve/veya günahın imana zarar vermeyeceğini savunan kimseleri kastetmektedir. Hadis Ehli ise, Mürcie ismi ile, iman-amel ayrımı yapan Ebû Hanife ve arkadaşları ile birlikte, az önce zikredildiği üzere, imanı ikrar unsuru ile açıklayan ve mümine masiyetin zarar vermeyeceği görüşünde olan kimseleri kastetmektedir. Bu en son dile getirilen kimseler aynı zamanda Ebû Hanife tarafından da Mürcie olarak nitelenmektedir. Ebû Hanife'nin söz konusu isimlendirmesi, daha sonra Ehl-i Sünnet tarafından itikadî mezheplere dair taksimde de takip edilmiş gözükmektedir. Mürcie ismi altındaki sünnî yaklaşımı ayırmak isteyen Ehl-i Sünnet, sünnî bakış dışındaki Mürcie'yi, *el-Mürçietu'l-Habîse* (kötü Mürcie)⁴³ diye isimlendirmiş, sünnî yaklaşımı savundukları halde mürciî diye nitelenen kimseleri de *Mürçietu's-Sunne*⁴⁴ şeklinde adlandırmıştır. Nitekim İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de bu isimlendirmeyi dikkate alarak Bâkîllânî (ö. 403/1013) ve benzerlerini *sünnete mensup Mürcie* diye nitelemektedir.⁴⁵

Eş'arî'ye Göre Ebû Hanife ve İrcâsı

Mürcie'yi on iki fırkaya ayıran Eş'arî (ö. 324/838) de Ebû Hanife ve arkadaşlarını dokuzuncu fırka olarak ele almaktadır. Eş'arî'nin ifadesine göre Ebû Hanife, imanı tarif ederken *marifet* ve *ikrar* unsurlarını özellikle vurgulamıştır.⁴⁶ Yine onun tespitlerine göre, Ebû Hanife, hiçbir fiilin imana zarar vermediğini iddia etmektedir. İmanın bölünemeyeceğini, artıp eksilmeyeceğini düşünen Ebû Hanife, insanların imanını da birbirinden farklı bulmamaktadır.⁴⁷

Amr b. Ebî Osman el-Edmî'nin bir rivayetine dayanan Eş'arî, yukarıda Şehristânî'nin Gassân el-Kuffî'ye nisbet ettiği iki soruyu ve bu iki soruya verilen cevapları aynı ile Ebû Hanife'ye nispet

---

Eimmeti's-Selef içinde, Dâru Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1995/1415, 31; *es-Sunnetu'l-letî, Teveffâ anhâ Rasulullah*, Akidetu Eimmeti's-Selef içinde, Dâru Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1995/1415, 39.

⁴³ en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Mahmud, *Tebziratu'l-Edille*, I-II, Tahkik: Claude Salame, Institut de Français de Damas, Damas 1993, II, 766.

⁴⁴ eş-Şehristânî, I, 139.

⁴⁵ İbn Teymiyye, Takıyuddîn Ebu'l-Abbas Ahmed, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I-X, Tahkik: Abdurrahman Umeyra, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (baskı tarihi yok), VI, 210.

⁴⁶ el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn*, I, 221.

⁴⁷ el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn*, I, 221.

etmektedir. Buna göre Amr b. Ebî Osman ile Ebû Hanife Mekke'de buluşmuşlar ve Amr, Ebû Hanife'ye domuzun hürmeti, Kabe'yi hac ile alâkalı zikri geçen soruları sormuş, yine zikredilen cevapları almıştır. Ancak Eş'arî'nin ifadelerine göre Amr, Ebû Hanife'ye bir üçüncü soru daha sormuştur: “Şayet bir kimse, Muhammed'in peygamber olarak gönderildiğini biliyorum. Ama belki de o bir zenci idi” derse, bu adamın durumu nedir? Eş'arî'nin tespitine bakılacak olursa Ebû Hanife, önceki iki soru için vermiş olduğu müspet cevabı bu soru için de tekrarlamış, yine böyle bir anlayışa sahip kimsenin de mümin olduğunu söylemiştir.⁴⁸

Eş'arî, Gassân ile Ebû Hanife arasındaki ilgiye dair ifadelerini devam ettirmektedir. Buna göre, Gassân ve Ebû Hanife'nin arkadaşları imanî; “ikrar, Allah'a duyulan muhabbet, tazim, O'ndan korkmak ve O'na karşı büyülenmeyi terketmek”⁴⁹ biçiminde anlamaktadır.

Eş'arî'nin, zikri geçen şahıslara izafe ettiği “iman artar-eksilmez” hükmü üzerinde durmak gerekir. Çünkü ne Ebû Hanife ne de onun arkasından gidenler böyle bir anlayışa sahip olmamışlardır. Aksine imanın artmayacağı ve eksilmeyeceği fikri söz konusu şahıslar tarafından açıkça vurgulanmıştır.⁵⁰ Ancak dikkat edilirse, “iman artar, eksilmez” ibaresi Gassân'ın görüşleri özetlenirken geçmişti. Fikirlerinin, Ebû Hanife tarafından da paylaşıldığını iddia eden Gassân, Eş'arî'nin Ebû Hanife ile alâkalı kanaatinin ortaya çıkmasında etkili olmuş görünmektedir. Eş'arî'nin, Ebû Hanife'ye atfettiği cevapların yaklaşık iki asır sonra Şehristânî tarafından Gassân ile ilgilendirilmesi önemli bir noktadır. Böylece Eş'arî, Şehristânî'nin yalnız Gassân'a isnad ettiği fikirleri, sözü geçen konuşmayı hem Gassân'a hem de Ebû Hanife ile birlikte onun arkadaşlarına mal etmiştir. Halbuki Şehristânî, kendi fikirleri ile Ebû Hanife'nin fikirleri arasında alâka kurmaya çalışan Gassân'ı şiddetlice eleştirmiş, onu yalancılıkla nitelemiştir.⁵¹ Görüldüğü üzere Şehristânî, Ebû Hanife ve Gassân'ın yanyana zikredilmesine tahammül edememektedir.

⁴⁸ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, I, 221.

⁴⁹ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, I, 221.

⁵⁰ Konu ile ilgili olarak bkz. Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, 62; *Vasiyyetu Ebî Hanife*, 72. Ayrıca bkz. en-Neseî, II, 809 vd.; es-Sâbûnî, Nureddîn Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr, *el-Bidâye fi Usûliddîn*, Tahkik: Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, 90.

⁵¹ eş-Şehristânî, I, 139.

İsferâyînî (ö.418/1027)⁵² ve Bağdadî de Şehristânî'den çok daha önce, Gassân'ın Ebû Hanife'yle ilgili iddiasını reddetmişlerdir.⁵³ Her üç ilim adamı da bu noktada, mezhep imamları olan Eş'arî'den ayrılmışlar, ancak onun ilgili yaklaşımına ve bahsi geçen ifadelerine hiç bir atıfta bulunmamışlardır.

Eş'arî'nin, Ebû Hanife'ye atfen naklettiği yaklaşımlara bakıldığında, söz konusu tespitlerin ciddi problemler doğurduğu görülmektedir. Buna göre Ebû Hanife, imanı; asıl mürciî iddiaya uygun olarak, *marifet* ve *ikrar* diye tarif etmektedir. Halbuki bu, Ebû Hanife'nin *tasdik* unsuruna bağlı olarak⁵⁴ kurduğu iman tarifinin dışında bir kabuldür. Yine Ebû Hanife'nin, hiçbir fiilin imana zarar vermeyeceği kanaatinde olduğunu iddia etmek de onun asıl mürciî bakışı kabul ettiğini ileri sürmektir. Eş'arî'nin, Ebû Hanife'ye nispet ettiği hususların en dikkat çekici olanı ise ona sorulduğu iddia edilen sorulara verilen cevaplardır.

Eş'arî'nin, Ebû Hanife'ye izafe ettiği bahse konu yaklaşımlarla ilgili olarak farklı bakış açıları ortaya çıkmıştır. Söz gelimi, Ebû Hanife'nin mürciî diye adlandırılmasında ircânın ıstılâhî anlamının kastedilmediği, *tehir* anlamındaki lugat manasının kullanıldığı iddia edilmiştir.⁵⁵ Ebû Hanife'nin mürciî olarak adlandırılması bu biçimde anlaşılabilir, Eş'arî'nin *Makâlât*'ta Ebû Hanife'ye atfettiği fikirler, sadece ircânın lugat manası yardımı ile çözülecek nitelikte değildir. Çünkü az önce de dile getirildiği üzere, Eş'arî'nin *Makâlât*'ta Ebû Hanife'ye nispetle zikrettiği düşünceler, Ebû Hanife'nin iman tarifi, iman-amel münasebeti vb. konulardaki bilinen tercihlerine aykırı bulunmaktadır.

Eş'arî'nin *Makâlât*'ta Ebû Hanife'yi mürciî olarak saymasının mümkün olmadığı ve bu ifadelerin söz konusu kitaba sonradan ilave

---

⁵² el-İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer, *et-Tebşîr fi'd-Dîn*, Tahkik: Yusuf Kamil Hût, Alemu'l-Kitab, Beyrut 1983, 98.

⁵³ Bağdâdî, *el-Fark*, 203.

⁵⁴ Ebû Hanife, *Vasıyyetu Ebî Hanife*, 72.

⁵⁵ Eş'arî'nin *Makâlât*'ını tahkik eden Muhammed Muhyiddin Abdulhamid yukarıda zikri geçen yaklaşımı dile getirmektedir. bkz. el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn*, I, 219-220.

edildiği de ileri sürülmüştür.⁵⁶ *Makâlât*'taki bu fikirlerin Eş'arî'ye ait olmadığını söylemek doğru bir yaklaşım değildir. Şayet Eş'arî, Gassân'ın Ebû Hanife ile ilgili iddialarını tahkiksiz şekilde nakletti ise, söz konusu fikirleri Ebû Hanife'ye nispet etmesi son derece tabiidir. Ebû Hanife'nin yaşadığı dönemde de ircâ ile itham edildiği bilinen bir durumdur. Bu itham, Vaîdiyye'nin yanısıra Hadis Ehli tarafından da yöneltilmiş, Ebû Hanife de kendisine nispet edilen metinlerde hem ircâ ile ilgilenmiş, hem de bu konuda muhatap olduğu bir takım isnatları reddetmiştir.⁵⁷ Eş'arî'nin, fikirleri sahiplerine nispetteki dikkati ile tanındığını dile getiren Ahmed Emin, onun Ebû Hanife'yi ircâ ile nitelemesini mümkün görmektedir. Hatta Ahmed Emin'e göre imanı *tasdik* unsuru ile izah edenlerin de ircâ ile itham edildiği hatırlanırsa, Eş'arî'nin Ebû Hanife'yi bu şekilde nitelemesi, Ebû Hanife'ye zarar vermeyecektir.⁵⁸ Ancak Eş'arî'nin, Ebû Hanife'ye atfen zikrettiği iman tarifinin *tasdik* unsuruna değil, *marifet* unsuruna dayandığı dikkate alındığında, Ahmed Emin'in bu tespiti geçerliliğini yitirmektedir. Üstelik Eş'arî'nin Ebu Hanife'ye izafe ettiği fikirler de imanı, marifete bağlı olarak tarif eden iman anlayışına dayanmakta, Ebû Hanife'nin imanla ilgili, bilinen tercihlerinden ziyade asıl mürciî tavrı yansıtmaktadır. Ahmed Emin'in *Makâlât*'ta yer alan söz konusu ircâ ithamını yorumlama şekli bir tarafa, bahsi geçen kaynakta böyle bir ithamın bulunabileceğini kabul etmesi önemlidir. Nitekim Izutsu da Eş'arî'nin Ebû Hanife'ye, ilgili ithamı yöneltmiş olduğu kanaatindedir.⁵⁹

Öyle görünüyor ki, Ebû Hanife'nin maruz kaldığı ircâ ithamı, Eş'arî'den sonraki dönemlerde daha belirginleşmiş, anlaşılır hale gelmiştir. Bu nedenle imamlarının kanaatini paylaşmayan Bağdâdî ve Şehristânî, değil Ebû Hanife'nin -olumsuz anlamıyla- mürciî olduğu iddiasını tekrarlamak, Ebû Hanife ile ilgili böyle bir ithamın büyük bir

---

⁵⁶ Seyyid Bahçivan, Şehristânî'nin Gassân el-Kûfi'ye nispet ettiği fikirlerle, *Makâlât*'ta Ebû Hanife'ye nispet edilen fikirleri karşılaştırarak, aslında Gassân'a ait olan fikirlerin *Makâlât*'a Eş'arî'nin dışında birileri tarafından, tahrif neticesinde eklendiğini ileri sürmektedir. "*İrcâ Fikri ve Ebû Hanife'nin İrcâ ile İthamına Bir Bakış*", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII, Konya 1998, 162 vd.

⁵⁷ Ebû Hanife, *Risâletü Ebî Hanife*, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, 70.

⁵⁸ Ahmed Emin, III, 322.

⁵⁹ Izutsu, 132-133.

haksızlık olacağını ifade etmişlerdir.⁶⁰ Bununla birlikte Şehristânî, Ebû Hanife'nin mürciî olduğu iddiasını bütünüyle reddetmeyerek, onun *Mürçietu's-Sunne* (Sunnî Mürçie)'den olabileceğini belirtmiş, söz konusu ircâ ithamını anlaşılabilir bir zemine taşımış, bir anlamda onu, Ebû Hanife açısından zararsız hale getirmiştir.⁶¹ Ebu'l-Muîn Neseffî de aynı noktayı işaret ederek, Ebû Hanife'nin mürciî diye adlandırılmasını, onun büyük günah işleyen kimse hakkındaki hükmü Allah'ın meşietine terketmesine bağlamaktadır. İrcânın tehir olduğunu söyleyen Neseffî, büyük günah karşısında müminin cezaya uğramayacağına, imanla birlikte kötülüğün (seyyie) zarar vermeyeceğine, küfürle birlikte iyiliğin (hasene) fayda sağlamayacağına dair iddia sahiplerini *el-Mürçietu'l-Habîse* (kötü/çirkin) diye adlandırmaktadır.⁶² Ancak bu tür isimlendirmeler ve Ebû Hanife'nin *Sunnî Mürçie*'den olduğunun tespit edilmesi, Ebû Hanife'nin itham edildiği fikirleri izah edici nitelikte görünmemektedir. Çünkü Ebû Hanife, mürciî diye adlandırıldıktan sonra ona Ehl-i Sünnet'in tercihleri değil, asıl Mürçie'nin yaklaşımları nispet edilmiştir.

Yukarıda geçen soru ve cevapların içeriğine dair görüşlerini belirten Şehristânî, "Akıllı hiçbir kimse, Kabe'nin yeri konusunda şüpheye düşmez" demektedir. Yine ona göre, domuz ile koyun arasındaki fark, hiç bir şüpheye mahal bırakmayacak kadar açıktır.⁶³ Bu demektir ki, Şehristânî, söz konusu sorulara müspet cevaplar verilmesini İslâm Dini'nin temel iddiaları açısından doğru bulmamaktadır. Dolayısıyla bu tür anlayış sahiplerinin *mümin* olarak isimlendirilmesi düşünülemez ve Ebû Hanife'nin de ilgili sorulara olumlu cevap vermesi beklenemez.

Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderildiğine inanan, ama onun kimliği hakkında tereddüte düşen, hatta Hz. Peygamber'in bir zenci dahi olabileceğini söyleyen kimsenin de imanından bahsedilemez. Şayet iman konusunda, böyle anlamı olmayan bir genişlik öngörülseydi, hiç kimse bir diğerrinin inandığı şeye aynı ya da benzeri şekilde inanmazdı. Bu takdirde de ne ortak inanç sahibi bir

⁶⁰ Bkz. el-Bağdâdî, *el-Fark*, 203; eş-Şehristânî, I, 139.

⁶¹ eş-Şehristânî, I, 139.

⁶² en-Neseffî, II, 766.

⁶³ eş-Şehristânî, I, 139.

toplum oluşur, ne de dinin temel ilkeleri aynı biçimde anlaşılıp, toplumda yerleşme imkanı bulabilirdi. Nitekim Gazzâlî, tevatürle sabit olmuş şer'î bir aslı -doğrudan olmasa bile- inkar eden kimselerin dinden çıktığını ifade ederken, üzerinde bulunduğumuz misallerden birini ele almaktadır: “Her hangi bir kimse haccın farz olduğunu kabul ediyorum. Ancak Mekke'nin ve Kabe'nin nerede olduğunu bilmiyorum.” Ya da “İnsanların namazda yöneldikleri ve haccettikleri belde, Rasulullah'ın haccettiği ve Kur'an'ın vafsettiği belde mi bilmiyorum? Derse, kafir olur”.⁶⁴ Pezdevî (ö.493/1100) ise, Eş'arî'nin bahsi geçen soruları ve onlara verilen müspet cevapları Ebû Hanife ile ilgilendirmesini, Ebû Hanife açısından kabul edilemez bulmakta, Eş'arî'nin hata yaptığını, söylediklerinin batıl olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁵ Ebû Hanife ile birlikte Hammad b. Ebî Suleyman'a da mürcîî denildiğini tespit eden İbn Teymiyye, bunun gerçek bir isimlendirme olmadığını, yalnızca mürcîî lafzının onlarla ilgili bir kullanımından ibaret olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü her ikisi de büyük günah işleyen hakkında Ehl-i Sünnet'le aynı görüştedir.⁶⁶ İbn Teymiyye'nin bu tespiti, Eş'arî'nin Ebû Hanife ile ilgili iddialarının ihtiyatla karşılanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Zikredilen bu yaklaşımlar gösteriyor ki, Eş'arî'nin Ebû Hanife ve Gassân'a nispet ettiği, asıl mürcîî bakışı yansıtan fikirler ve ilgili soru ve cevaplar Ebû Hanife'ye nispetleri açısından doğrulanacak nitelikte değildir.

Eş'arî'nin Ebû Hanife'ye Karşı Tavrı

Ebû Hanife, hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde daha ziyade fikhî yönü ile tanınıyordu ve bu konuda yaygın bir şöhrete sahipti.⁶⁷ Ancak onun akideye ve tabiatıyla Kelâm'a yaptığı katkı, yani getirmiş olduğu anlayış ve üslûp, en az Fıkh'a yaptığı katkı kadar

⁶⁴ el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988/1409, 158.

⁶⁵ el-Bezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim, *Kitabu Usûli'd-Dîn*, Tahkik: Hans Peter Lens, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, Kahire 1963/1383, 152.

⁶⁶ İbn Teymiyye, *el-Furkân beyne'l-Hak ve'l-Bâtil*, Matbaatu'l-İmam, Kahire (baskı tarihi yok), 31.

⁶⁷ Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanife*, Çeviri: Osman Keskiöğlü, Can Kitapevi, Konya 1981, 27 vd.

önemli görülmelidir. Asıl Mürcie'nin marifete dayalı ve ameli ihmal eden iman anlayışı ile Havâric ve Mutezile'nin katı iman-amel birlikteliğini savunan, iman dairesini daraltan yaklaşımları, İslâm akidesinin istikbalini tehdit eder duruma geldiğinde, Ebû Hanife, müslüman topluma üye olmanın şartlarını ortaya koyan akide sistemini benimsemiş ve savunmuştur.⁶⁸ Zaten bu gün itibarı ile Ehl-i Sünnet Kelâm'ının iki temsilcisinden biri olan Mâturîdiyye, Ebû Hanife'nin fikirlerini ele alarak, anlaşılmasını kolaylaştırmış, geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.⁶⁹

Aslında Eş'arî ile fikrî yapısı üzerine konuştuğu Ebû Hanife arasında oldukça uzun sayılabilecek bir zaman dilimi geçmiştir. Yani iki ilim adamı arasındaki süre, Ebû Hanife'nin fikirlerini belirginleştirmek için yeterlidir. Dolayısıyla Eş'arî, onun görüşlerini gereği gibi değerlendirme imkanına fazlasıyla sahip bulunmaktadır.

Eş'arî ile Mâturîdî'nin aynı devirde yaşadıklarını biliyoruz. Hatta Eş'arî, Mâturîdî'den yalnızca on sene kadar önce vefaat etmiştir. Yaşadıkları süre içerisinde Mâturîdî'nin Ebû Hanife'ye ait görüşleri özümseyip açıklamaya çalışması, söz konusu fikirlerin açılımından ibaret olan eserler telif etmesi,⁷⁰ bir vakıa olarak karşımızda dururken, Eş'arî'nin Ebû Hanife'yi ve savunduğu anlayışı tanımaması ya da kavramamış olması her halde düşünülemez. Kaldı ki, Ebû Hanife ile Eş'arî aynı coğrafyayı paylaşmış, aynı şehirlerde yaşamışken, Mâturîdî daha farklı bir bölgede hayat sürmüştür. Bu durumda, Ebû Hanife'yi ve onun inançla ilgili temel yaklaşımlarını nakleden Eş'arî için kapalı noktaların bulunması ihtimal dahilinde olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla onun, hem ifadelerine hem de tespitlerine ayrı bir hassasiyetle yaklaşmak durumundayız.

Eş'arî'nin Ebû Hanife ile ilgili ircâ iddialarını olduğu gibi nakletmesi, herhangi bir tashih çabası göstermemesi, Eş'arî'nin Ebû Hanife hakkında olumsuz bir tutum içerisine girdiğini gösterebilir. Ya

---

⁶⁸ Doğan, İsa, *Mürcie ve Ebû Hanife*, Kardeş Matbaası, Samsun 1992, 170-176.

⁶⁹ Neseî, Ebû Hanife'nin tercihlerini en iyi bilen kimsenin Mâturîdî olduğunu ve Mâturîdîlerin temel görüşlerini Ebû Hanife'den aldıklarını tespit etmektedir. *Tebşiratu'l-Edille*, I, 162, 310.

⁷⁰ Ebû Hanife ve Mâturîdî'nin fikirleri arasındaki ilgi için bkz. Fethullah Huleyf, *Kitabu't-Tevhîd'e yazmış olduğu önsöz*, el-Mektebetu'l-İslamiyyîn, İstanbul 1979, 4 vd.

da Eş'arî, Mutezile'den ayrıldığı ilk dönemlerdeki Ehl-i Hadis'e yakın olan bakış açısını Ebû Hanife'yle ilgili tespitlerine taşımış olabilir. Bilindiği gibi Ehl-i Hadis, iman ve ameli ayıran kimseleri mürcîî diye adlandırmaktadır. Bahsedilen ayırımın Ebû Hanife tarafından da yapıldığı ortadadır. Hadis Ehli'nin ircâ ile ilgili genel olumsuz yaklaşımı, Ahmed b. Hanbel (ö. 240/855)'in, "İrcâ ehline buğz ile Allah'a yakınlaşın!"⁷¹ sözünden de anlaşılmaktadır. Ancak Hadis Ehli'nin Mürcie ile ilgili olumsuz kanaati, Ahmed b. Hanbel'den çok daha önce belirlemiştir. Söz gelimi İbrahim en-Nehâf (ö. 96/714), ircânın bidat olduğunu, insanların Mürcie'den uzak durmaları gerektiğini, Allah'ın Mürcie'ye, Ezarika ve Ehl-i Kitab'tan daha çok kızdığını dile getirmektedir.⁷² Ayrıca Kaderiyye ve Mürcie'yi zemmeden, hadis formundaki bazı ifadeler de hadis olarak nakledilmiş, muteber hadis mecmualarında yer almıştır.⁷³ Bu sözlerin

Hizmet Peygamber'e nispetlerindeki kesinliğe yönelik çekinceler⁷⁴ bir tarafa, ilgili ifadeler aslında Hadis Ehli'nin diğer bidat mezhepleri ile birlikte Mürcie'ye yönelik tavırlarını göstermesi bakımından değerlendirilebilir. Eş'arî, hadis imamlarından nakledilen yaklaşımlara sıkıca tutunduğunu dile getirirken, özellikle Ahmed b. Hanbel'in ismini telaffuz etmektedir. Eş'arî, bundan hemen sonra Ahmed b. Hanbel'e çok içten dualar etmekte, onunla ilgili olarak (fâzıl imam, kamil önder, hakkın savunucusu, bidatları ve sapıklıkları yıkan vs.) takdîrkâr sözler sarfetmektedir.⁷⁵ Bu en son tespit, Eş'arî'nin Hadis Ehli'ne ve özellikle Ahmed b. Hanbel'e yakınlığını açıklayacak nitelikte gözükmektedir.

⁷¹ İbn Ebî Ya'lâ, 54.

⁷² İbn Sa'd, VI, 273-274.

⁷³ et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve, *es-Sünen*, Mevâsütü's-Süne Kutubu's-Süne ve Şurühuhâ, içinde, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, *Kader*, 13. Bu ve benzeri sözler, mezheplerin görüşlerini ifade eden bazı Kalam kaynaklarında ve yine hadis formunda karşımıza çıkmaktadır. bkz, Eş'arî, *el-İbâne*, 115; Mâturîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, 228-229, 318.

⁷⁴ İbn Teymiyye, Kaderiyye ve Mürcie'nin zemmi ile ilgili olarak gelen haberleri zayıf görenlerin bulunduğunu tespit etmekle birlikte, ashaptan İbn Abbas, İbn Ömer gibi şahısların Kaderiyye'yi zemmettiğinin sabit olduğunu ileri sürmektedir. *el-Furkân beyne'l-Hak ve'l-Bâtil*, 28.

⁷⁵ el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1990/1410, 17.

Eş'arî'nin, Ebû Hanife'ye yönelik eleştirilerinin temelinde, Ebû Hanife'nin imanla ilgili görüşleri olduğuna göre, burada Ebû Hanife'nin iman tarifine ve iman-amel münasebetine dair görüşlerine yer vermek, bunu Eş'arî'nin aynı konudaki yaklaşımları ile birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır.

Ebû Hanife'ye göre iman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Tek başına ikrar iman değildir. Şayet öyle olsaydı, münafıkların hepsi mümin olurdu. Marifet de tek başına iman olamaz. Aksi takdirde tüm Ehl-i Kitab'ın mümin sayılması gerekirdi.⁷⁶ Yine bilindiği üzere Ebû Hanife, iman ve ameli farklı iki şey olarak kabul etmektedir. Çoğu zaman müminden amel kaldırılabilir. Fakat ondan imanın kaldırılması düşünülemez. Allah, hayızlı kadından namazın farziyetini kaldırdığı halde imanı kaldırmaz. Ya da ona imanın terkini emretmesi düşünülemez. Şâri', "Orucu bırak sonra kaza et!" demiştir. Ama "imanı bırak!" dememiştir. "Fakire zekat farz değildir" denilebilir, ancak imanın farz olmadığı söylenemez.⁷⁷

Ebû Hanife'ye göre, kible ehlinin farzlardaki ihmali onları imandan çıkarmaz. Kim farzların tümünde Allah'a itaat ederse, cennet ehlinden olur. Kim iman ve ameli terkedirse, cehennem ehlinden bir kafir olur. Kim de iman eder, ancak farzlardan bir şeyi ihmal ederse günahkar bir mümin olur. Artık o kimse Allah'ın meşîetine kalmıştır. Allah dilerse ona azab eder, dilerse de onu affeder.⁷⁸

Eş'arî, çok daha sonraki dönemlerde *Makâlât*'ta Ebû Hanife'nin imanla ilgili tercihleri üzerine konuşurken ve onu, asıl mürcîi tezi savunmakla itham ederken, Ebû Hanife'nin metinlerine dayanarak ortaya konulan bu yaklaşımlara hiç yer vermemiş, onun iman ve amelle ilgili teknik ayırımını gözardı etmiş görünmektedir.

Eş'arî, *el-İbâne*'de zina, hırsızlık, şarap içme vb. hiçbir günah nedeniyle bir müminin kafir sayılamayacağını, günah işlemiş (müznib) müminler için cennetin umulabileceğini, yine onlar için cehennemden korkulacağını dile getirirken, aynı ifadelerin hemen altında Hadis

---

⁷⁶ Ebû Hanife, *Vasıyyetu Ebî Hanife*, 72.

⁷⁷ Ebû Hanife, *Vasıyyetu Ebî Hanife*, 72.

⁷⁸ Ebû Hanife, *Vasıyyetu Ebî Hanife*, 68-69.

Ehli'nin özellikle de Ahmed b. Hanbel'in tercihinine uyarak,⁷⁹ imanı; kavlı ve amel diye tarif etmektedir. Ona göre, iman artar ve eksilir.⁸⁰ Eş'arî'nin kavlden anladığı şey, tasdikın ikrarı olmalıdır. Amel ise imanın artması ve eksilmesi anlayışının izahı için gereklidir. Yani iman, amelle artacak, amelin terki ile de eksilecektir. Burada Eş'arî'nin günahkarlar için cenneti umması, aslında imanı amel ya da ikrar olarak değil, tasdik olarak anladığını ve Ebû Hanife'yle aynı yaklaşımı savunduğunu göstermektedir.

Nitekim Eş'arî, *el-Luma*'da, iman nedir? sorusuna *tasdik* diye cevap vermek ve ameli iman tarifine dahil etmemek suretiyle tavrını netleştirmektedir. Çünkü Eş'arî'nin de tespit ettiği gibi, Arapça'da iman, *tasdik* demektir. Fâsık bir kimsenin aynı zamanda mümin de olabileceğini, yine Arap dili yardımıyla izah eden Eş'arî'ye göre fâsık, fıskından önce mümin ise, ondan ayrılmayan iman ismi fısktan sonra batıl olmayacaktır.⁸¹ Eş'arî'nin *el-Luma*'daki yaklaşımının Mutezile'ye karşı geliştiği, icmattan ayrılarak (i'tizal), büyük günah işleyenin mümin ya da kafir olmadığını, iman ve küfür arasında bulunduğunu ileri süren (el-menzile beyn el-menzile) Vasıl b. Ata (ö.131/738)'ya yönelik eleştirilerden anlaşılmaktadır.⁸²

Hadis Ehli'nin geleneğine uygun olarak, Eş'arî'nin, *el-İbane*'de imanı, "kavlı ve amel" diye anlamasını ve onun özellikle *el-Luma*'daki ifadelerini değerlendiren Watt, yukarıda da belirtildiği gibi, *el-Luma*'daki bakışın Mutezile'ye karşı oluştuğunu, Eş'arî'nin Ahmed b.Hanbel'e yakınlığını hatırlatmak suretiyle ifade etmiş, onun iman konusundaki asıl yaklaşımının *el-İbane*'de yer alan (kavlı ve amel) yaklaşım olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca ona göre, Eş'arî'nin, Ebû Hanife'yi ircâ ile itham etmesi de Eş'arî'nin iman anlayışının, imanı amelden ayıran mürciî bakışın dışında olduğunu göstermektedir.⁸³

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, imanı, kavlı (ikrar) ve amel olarak anlamaktadır. Ahmed b. Hanbel, *Usulu's-Sunne*, 26; *es-Sunnetu'l-letî, Teveffâ anhâ Rasûlullah*, 38. Ayrıca bkz. İbn Ebî Ya'lâ, 49.

⁸⁰ "el-İman; kavlı ve amel, yezîd ve yenkus." el-Eş'arî, *el-İbane*, 21.

⁸¹ el-Eş'arî, *Kitabu'l-Luma' fi'r-Reddi alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, Tahkik: Hamûde Gurâbe, Matbaatu Mısır Şirketu Musâheme Mısriyye, (Mısır) 1955, 125.

⁸² el-Eş'arî, *Kitabu'l-luma'*, 124-125.

⁸³ Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çeviri; Ethem Ruhi Fıglalı, Umran Yayınları, Ankara 1981, 168.

Watt'ın yaklaşımı bir yana, aslında Eş'arî, her iki eserinde de imanı amelden ayırmaktadır. Ama *el-İbâne*'deki iman; "kavl ve ameldir, artar eksilir" tespiti, Eş'arî'nin Hadis Ehli'ne bir aidiyet çabasının ifadesi olarak görülmelidir. Çünkü Eş'arî'nin Mutezile'den ayrılması ve Hadis Ehli'ne yaklaşması, dönemin en önemli tartışma konusu olan iman-amel münasebeti hususunda onu, belli ölçüde Hadis Ehli'ni memnun edecek ifadeler kullanmaya sevketmiş olabilir. Şöyle ki, Eş'arî, dolaylı olarak *el-İbâne*'de ve açık olarak da *el-Luma*'da dile getirdiği üzere imanı *tasdik* diye tarif etmektedir. Onun asıl iman tanımı, *el-Luma*'daki tanım olarak görünmektedir. Nitekim Bağdâdî de Eş'arî'nin iman tanımını *tasdik* diye nakletmektedir.⁸⁴ Ebu'l-Muîn Neseî ve Subkî (ö.777/1375) de Ebû Hanife ve Eş'arî'nin adını zikrederek, imanı *tasdik* diye anladıklarını dile getirmektedirler.⁸⁵

Eş'arî'nin iman tarifi ile Ebû Hanife'nin iman tarifini yanyana getirdiğimizde söylediklerinin hiç de farklı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Eş'arî, "Herhangi bir fiilin imana zarar verdiğini kabul etmiyor"⁸⁶ dediği Ebû Hanife'nin, iyi düşünülmüş bir iman tarifi olduğunu görmezden gelmektedir. Bunda da onun Hadis Ehli'ne yakınlaşma çabasının etkili olduğu söylenebilir.

Eş'arî, *el-İbâne*'de Ebû Hanife'nin *halku'l-Kur'an*'ı iddia ettiğine ve sırf takiyye gereği bu fikrinden vazgeçtiğine dair bir takım haberlere yer vermektedir.⁸⁷ Esasen Ebû Hanife, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı hususunda anlaşılabilir şeyler söylemektedir. Ona göre, Kur'an mahluk değildir. Ama Kur'an'ın lafzı, yazısı ve kıraatı mahluktur.⁸⁸ *Halku'l-Kur'an* konusunda aşırı hassas davranan Ehl-i Hadis, muhtemelen Ebû Hanife'nin konuyla ilgili bakışını tam olarak değerlendirememiş, onu Kur'an'ın yaratılmış olduğuna inanmakla itham etmiş gözükmektedir. Eş'arî de Ehl-i Hadis'e yakınlığı nedeniyle, söz konusu iddiayı Ebû Hanife'nin aleyhine değerlendirmiş

⁸⁴ el-Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, 146.

⁸⁵ en-Neseî, I, 25, 799; es-Subkî, Ebû Nasr Abdurrahman b. Ali, *Tabakâtu's-Şâfiyyetu'l-Kubrâ*, I-IX, Tahkik: Mahmud Muhammed Tınâhî-Abdulfettah Muhmmmed el-Halv, Hicr, Kahire 1992/1413, I, 131. Abdurrahman Bedevî de Eş'arî'nin imanı, *tasdik* diye tarif ettiği kanaatindedir. *Mezâhibu'l-İslamiyyîn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1997, 564.

⁸⁶ el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslamiyyîn*, I, 221.

⁸⁷ el-Eş'arî, *el-İbâne*, 57-58.

⁸⁸ Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, 58; *Vasiyyetu Ebî Hanife*, 73.

olabilir. Ancak Ahmed b.Hanbel'in *halku'l-Kur'an* ile ilgili görüşleri, Eş'arî'nin Ebû Hanife'ye atfen naklettiği olumsuz haberleri açıklayacak niteliktedir. Çünkü Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen bir haberde o, Kur'an'ın lafzını dahi mahluk sayan kimsenin de kafir olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁹ Eş'arî'nin, *halku'l-Kur'an* konusunda Ebû Hanife'nin gerçek düşüncelerini yansıtmayan görüşleri telaffuz etmesi, onun Ebû Hanife'ye yönelik olumsuz yaklaşımının ayrı bir kanıtı olarak görülebilir. Muhtemelen aynı olumsuz yaklaşımın bir sonucu olarak Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*'in Ehl-i Sünnet'e ayırmış bulunduğu son bölümünde Ebû Hanife'ye yer vermemiştir.⁹⁰

Ebû Hanife'ye Nispet Edilen Metinler ve İrcâ

Ebû Hanife'nin ircâ ile ilgisini ve karşı karşıya kaldığı bu ithamı kendine nispet edilen metinlerde aramak daha doğru bir yol olacaktır. Söz konusu metinlerde inanç konularının önemli bir kısmına değinen Ebû Hanife, öncelikle iman-amel ilişkisini ele almakta, ircânın aslına, genel karakterine, belki de en önemlisi, şahsı ile ilgili ircâ ithamına açıklık getirmektedir.

el-Fıkhü'l-Ekber'de⁹¹ bazı hâricî iddialara cevap veren Ebû Hanife, sözü Mürcie'ye getirerek ifadesine şöyle devam etmektedir:

---

⁸⁹ İbn Ebî Ya'lâ, 44-45.

⁹⁰ Bkz. el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, I, 347 vd.

⁹¹ Ebû Hanife'nin kimliğinden söz eden İbn Nedîm, *el-Fıkhü'l-Ekber, Risâle, el-Alim ve'l-Müteallim* adlı eserleri, *er-Red ale'l-Kaderiyye* adlı bir risaleyi ona nispet etmektedir. *el-Fihrist*, Daru'l-Marife, Beyrut 1994/1415, 251. Yine Ebû Hanife'nin eserleri ve eserlerin ona aidiyeti için bkz. Şibay, Halim Sabit, "*Ebû Hanife*", İslam Ansiklopedisi, I-XIII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978, IV, 26-28. Ebû Hanife'nin eserlerini, onların rivayetlerini değerlendiren Sönmez Kutlu, bu eserler içerisinde Ebû Hanife'nin Osman el-Bettî'ye yazdığı bir mektup olan *Risâle ilâ Osman el-Bettî*'yi Ebû Hanife'nin fikirlerini bize ulaştırması açısından en sağlam eser olarak nitelemektedir. Kutlu, diğer eserleri hem rivayetleri, hem yazma nüshalarında mevcut olan ifade farklılıkları, hem bu farklılıklar üzerine söylenmiş sözler açısından değerlendirmektedir. Yazar, söz konusu eserleri Ebû Hanife döneminde tartışılmamış olan ve düşünce hayatına daha sonraki dönemlerde girmiş bulunduğu iddia edilen kavram ve konular açısından da değerlendirmektedir. Bkz. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mücie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000, 8-9. Ebû Hanife'nin eserlerine sonraki dönemlerde girdiği iddia edilen ve tartışılan

“Biz, günahlar mümine zarar vermez ve o cehenneme girmez demiyoruz. Dünyadan mümin olarak ayrıldıktan sonra, fâsık da olsa cehennemde sürekli kalacaktır da demiyoruz. Mürcie’nin dediği gibi iyiliklerimiz kabul edilmiş, günahlarımız da bağışlanmıştı demiyoruz.”⁹² Ancak ifsat edici ayıplardan ve iptal edici sebeplerden uzak olarak, tüm şartları ile bir iyilik yapar, onu da dünyadan mümin olarak ayrılana kadar küfür ve dinden dönme ile boşa çıkarmazsa, Allah o iyiliği zayi etmez, aksine onu kabul eder, onun için sevap verir.”⁹³

Ebû Hanife, yukarıda Mürcie’nin temel anlayışlarından birini dile getirmiş, hemen sonra da kendi yaklaşımını ortaya koymuş, Mürcie’yi Havâric ve Şia ile birlikte zikretmek suretiyle de bahsedilen

---

hususlar, ifade farklılıkları daha ziyade ircâ ve ilgili konuların dışında bulunmaktadır.

⁹² *el-Fıkhü'l-Ekber*'le ilgili değerlendirmede bulunan Kutlu, bu eserde, sanıldığı gibi Mürcie’nin görüşlerinin reddedilmediğini; çünkü Ebû Hanife’nin Mürcie’yi benimsediğini ifade etmekte, Mürcie’nin eleştirisi gibi görünen ifadenin söz konusu esere sonradan ilave edilmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Yazarın tespitine göre, bir yazmada bulunan “Biz Mürcie’nin dediği gibi iyiliklerimiz kabul edilmiş, kötülüklerimiz affedilmiştir demiyoruz” şeklindeki ifade, başka bir eserde “İyiliklerimiz kabul edilmiş kötülüklerimiz affedilmiştir, demiyoruz” şeklinde geçmektedir. Yazar, bu noktadan hareketle cümledeki, “ Mürcie’nin dediği gibi” kısmının esere sonradan ilave edilmiş olabileceğini söylemektedir. Çünkü diyor, “Bu konuda verilecek hükmün Allah’a bırakılması Mürcie’nin ve dolayısıyla Ebû Hanife’nin temel ilkelerindedir. Ebû Hanife, bu fikri sebebiyle kendisini tenkid edenlere karşı, “Biz, iyiliklerimiz kabul edilmiş kötülüklerimiz affedilmiştir demiyoruz” şeklinde bir cevap vermiştir. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, 15-16. Ancak şu kadarı var ki, Ebû Hanife, “İyiliklerimiz kabul edilmiş kötülük affedilmiştir, demiyoruz” ifadesiyle, kendisi ile ilgili böyle bir ithamı reddetmek istemektedir. Ama bu durum aynı zamanda böyle bir anlayışı öne çıkararak bir grubun varlığını da ispat etmektedir. Hem de bu grup Mutezile ve Hâricîlerin temel iddialarının aksini iddia etmektedir. Söz gelimi Eş’arî’nin *Makâlât*’ta naklettiği mürciî fikirleri, o fikirlerin sahiplerini Ebû Hanife ve fikirleri ile yanyana getirmek mümkün değildir. Ebû Hanife, belki de yukarıdaki ifadesiyle kendisinin asıl mürciî yaklaşımının dışında bulunduğunu vurgulamaktadır. Netice olarak şunu söylüyoruz ki, Ebû Hanife’nin dışında, fikirleri Ebû Hanife tarafından da kabul edilemez görülen ve mürciî diye adlandırılan şahıslar bulunmaktadır.

⁹³ Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, 65.

mezhep sahipleri hakkındaki olumsuz tavrının işaretini vermiştir.⁹⁴ Ebû Hanife, mürcie ismini bir mezhep adı olarak kullanmaktadır. Aynı zamanda bu kullanım tarzı dışlayıcı bir bakışı da beraberinde getirmektedir.

Ebû Hanife, ircânın anlamı üzerine de konuşmuş, ircâyı daha ziyade genel bir davranış biçimi olarak öne çıkarmıştır. Buna göre ircâ; kelimenin kök anlamına da uygun olarak, *fikir beyan etmede gecikme/beklemedir*. Ebû Hanife bir davranış modeli olarak ircânın ilk defa ortaya çıkışı konusunda farklı denilebilecek bir başlangıç noktası göstermektedir ki, Mâturîdî de *Te'vilât* ve *Kitabu't-Tevhid*'de onun söz konusu tespitine dikkat çekmiştir.⁹⁵ Ebû Hanife'ye göre ircâ, ilk olarak melekler tarafından ortaya konulmuştur: Allah, meleklerle eşyayı arzedip, “bunların isimlerini bildirin!” dediği zaman melekler, bilgisizce konuşup hataya düşmekten çekinmişler ve “Seni tenzih ederiz Ya Rabbi! Senin bize öğrettiğinden başka ilmimiz yoktur”⁹⁶ demişlerdi. Yani melekler, bilmediği bir şey hakkında kendisine soru sorulan, isabet edemediği takdirde de övülmeyeceğine aldırış etmeden o hususta konuşan bir şahıs gibi bidatçı olmamışlardır.⁹⁷ Ebû Hanife'ye göre ircâ yeri gelince tercih edilmesi gereken bir davranış şeklidir. Nitekim Allah Peygamber'ine, “Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme!”⁹⁸ Yani kesin olarak bilmediğin bir şeyi söyleme! diye emretmiştir. Çünkü “Kulak, göz, kalp hepsi ondan sorumludur.”⁹⁹

---

⁹⁴ Ebû Hanife, *el-Alim ve'l-Muteallim*, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981, 13.

⁹⁵ Mâturîdî, burada ircâyı ikiye ayırarak; birini övgüye değer bulmakta, diğerini ise *el-ircâu'l-mezmum* (yerilmiş ircâ) diye adlandırmaktadır. Övgüye değer ircâ büyük günahla ilgilidir ve büyük günah sahibinin cennetlik ya da cehennemlik olduğu konusunda konuşmamak, onunla ilgili hükmü Allah'a terketmektir. Zemmedilen ircâ ise, cebrdir. Yani fiilleri tümüyle Allah'a havale etmek, kul için bir fiil, tedbir kabul etmemektir. *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, Tahkik: İbrahim Avdayn-es-Seyyid Avdayn, Kahire 1971/1391, 99-100; *Kitabu't-Tevhid*, 382. Aynı yaklaşım için bkz. en-Nesefî, II, 766.

⁹⁶ Bakara (2), 32.

⁹⁷ Ebû Hanife, *el-Alim ve'l-Muteallim*, 24-25.

⁹⁸ İsrâ (17), 36.

⁹⁹ İsrâ (17), 36.

İrcanın davranış biçimi olarak ne anlama geldiği, Ebû Hanife'nin dilinde farklı bir örnek de ortaya konulmaktadır. Söz gelimi, bir toplumdaki fertler arasında anlaşmazlık çıksa, katl meydana gelse, haklı ile haksızın tayini mümkün olmasa, onlarla ilgili her hangi bir hüküm vermekten çekinmek de ircâdır.¹⁰⁰

Yukarıda daha ziyade ircânın insan hayatındaki görünümü ile ilgili örneğe yer veren Ebû Hanife, bundan sonra ircânın tam da bizim tartıştığımız ıstılâhî anlamı üzerine konuşmaktadır: “Günahkarlar hakkında hükmü geciktirmen, onların cennet ya da cehennem ehli olduklarını söylememen de ircâdır. Bize göre insanlar üç kısımdır:

a. Peygamberler ki, Cennet ehli insanlardır. Peygamberlerin cennetlik dediği insanlar da cennet ehlidir.

b. Müşriklerin cehennemlik olduğuna şahitlik ederiz.

c. Tevhid ehli hakkında duraksarız ve onların cennetlik ya da cehennemlik olduklarına şahitlik edemeyiz. Ancak onlar hakkında Allah'ın rahmeti ile davranmasını umar, azabı ile muamele etmesinden korkar ve Allah'ın söylediğini söyleriz: ‘İyi amel ile kötüsünü karıştırdılar, umulur ki, Allah onları bağışlar.’¹⁰¹ Onlarla ilgili ümidvâr da oluruz. Çünkü ‘Allah dilediği kimse için şirk dışındaki şeyleri bağışlar’¹⁰² buyrulmuştur. Günahları ve hataları sebebiyle de onlar için korkarız.’¹⁰³

Ebû Hanife, eserlerinde Mürcie’yi bir mezhep olarak reddettiği halde ircâyı reddetmemektedir. Hatta ircâ, Ebû Hanife tarafından sahiplenilmekte ve savunulmaktadır. Çünkü Ebû Hanife'nin kabuledilebilir bulduğu ircâ, yukarıda yer aldığı gibi günahkâr müminin cennetlik ya da cehennemlik olduğu konusundaki kararın ahirete bırakılmasıdır. Ebû Hanife'nin Mürcie adını verdiği topluluğun en ayırdedici özelliği ise, imanı genel olarak marifet (bilgi) temelli tarif etmesi ve imandan sonra günahın mümine zarar vermeyeceğini iddia etmesidir. Böylece onlar yine ircânın kelime anlamına uygun olarak mümine ümit vermekte ve uhrevî hiçbir cezaya muhatap

---

¹⁰⁰ Ebû Hanife, *el-Alim ve'l-Muteallim*, 25.

¹⁰¹ Nisa (4), 48.

¹⁰² Tevbe (9), 102.

¹⁰³ Ebû Hanife, *el-Alim ve'l-Muteallim*, 24-25.

olmayacaklarını ileri sürmektedirler. Va'fdiyye ise büyük günah işleyen kimseyi mümin sayan her iki yaklaşımı da mahkum ederek, Mürcie ismini sünnî bakışı da içine alacak genişlikte kullanmıştır. Ancak Ebû Hanife, az sonra dile getirileceği gibi, kendisine de yönelen bu ithamı kesin bir ifade ile reddetmiştir.

Basralı ilim adamı Osman el-Bettî, Ebû Hanife'ye mektup yazmış ve hakkındaki ircâ ithamını sormuştu. Cevabî nitelikte bir mektup yazan Ebû Hanife, Allah'tan uzak bir şey yapan kimse için hiçbir özür bulunmadığını, insanların ihdas ettiği ve ortaya koyduğu şeylerin hidayet kaynağı olamayacağını, asıl olan şeyin ise Kur'an'ın getirdiği; Hz. Peygamber'in davet ettiği ve aralarında ayrılık çıkana kadar ashabın üzerinde bulunduğu yol olduğunu açıklayarak, sonunda şu ifadeleri kullanmaktadır: "Zikredilen Mürcie meselesine gelince, bidat ehli, hakkı söyleyen kimseleri bu isimle isimlendirirse hakkı söyleyenlerin bunda ne günahı olabilir? Halbuki, böyle isimlendirilenler adl ve sünnet ehli kimselerdir. Bu (mürcie ismi) ise, kötülük sahibi insanların onunla adl ve sünnet ehli insanları isimlendirdiği, isimdir. Yemin ederim ki, sen insanları hakka çağırırsan, onlar da bu konuda sana muvafakat etse, kötü insanların onları isimlendirmesi hakka zarar vermez. Kötü insanlar bunu yapınca bu isim bidat olur. O halde bu, senin adl ehli insanlardan aldığın (öğrendiğin) şeye zarar vermez."¹⁰⁴

Sonuç

el-Mürbietu'l-Hâliya da denilen asıl Mürcie'nin genel karakterini vurgulamak istersek iki önemli noktaya dikkat çekmemiz gerekecektir:

a. Mürcie ismini gerçek anlamda taşıyan kimseler, imanı marifetle açıklayarak, tasdik unsurunu gözardı etmektedirler.

b. Söz konusu bu kimselere göre, iman ile birlikte işlenen hiç bir günah imana zarar vermeyecektir.

Ebû Hanife ve arkadaşlarına *Mürbietu's-Sunne* denilse ve Ehl-i Sünnet'in reddettiği ircâ, *el-ircâu'l-mezmûm* ya da asıl Mürcie, *el-*

---

¹⁰⁴ Ebû Hanife, *Risâletu Ebî Hanife*, 70.

Mürcietu'l-Habîse diye nitelenmek suretiyle bir ayırımı gidilse bile, bu ayırım çok sonraki dönemlere rastlamaktadır. Ancak ilk başta, hem Ebû Hanife, hem de ona tabi olanların imanla ilgili tercihleri asıl mürciî anlayış içerisinde değerlendirilmiştir. Yani onlar, iman ve ona bağlı konularda sahip oldukları asıl kanaatleri nedeniyle bu ithama muhatap olmamakta, aksine hiç savunmadıkları, hatta karşı oldukları bir takım iddialar da bu arada kendilerine yakıştırılmaktadır. Bahsedilen ithamın ortaya çıkmasında Ebû Hanife'nin büyük günah işleyeni mümin sayması, onun cennetlik ya da cehennemlik olduğu konusunda kesin hükmü ahirete bırakması yani ertelemesi etkili olmuştur. Aslında Ebû Hanife, bu anlamda bir ircâyı kabul edilebilir ve savunulabilir bulmaktadır. Ancak onun iman ve amel arasında ortaya koyduğu bu teknik ayırım Vaîdiyye ve belli ölçüde de Hadis Ehli tarafından yeterince farkedilmemiş, bahsi geçen mürciî ismi onun için de kullanılmıştır. Halbuki Ebû Hanife, yaşadığı dönemde mücadele ettiği fırkalardan söz ederken, Mutezile ve Havâric ile birlikte Mürcie'nin adını da açıkça zikretmekte, onların imanla ilgili yaklaşımlarını reddetmektedir.

Eş'arî'nin, Ebû Hanife ve arkadaşlarını mürciî sayması, Hadis Ehli'nin Mürcie ile ilgili bakışını yansıtıyor görünmekte ve Gassân'ın, asıl mürciî tezi savunan bir takım görüşlerini güçlendirmek için Ebû Hanife'nin de kendisi ile aynı fikirleri paylaştığı iddiasına dayanmaktadır. Ancak Ebû Hanife'ye isnat edilen metinlerdeki açık tespitler ve ondan sonra Ebû Hanife'nin görüşlerini savunup geliştiren kimselerin yaklaşımları, Eş'arî'nin Ebû Hanife'ye atfen zikrettiği görüşlerin dışında, hatta onların aksinedir. Dolayısıyla Eş'arî, bu konuda kendisine ulaşan haberleri tahkiksiz biçimde, üstelik Ebû Hanife'nin aleyhine olacak şekilde değerlendirmiş, neticede ciddi bir yanılgıya düşmüştür.

Ebû Hanife'nin iman ve ona bağlı konulardaki fikirleri, Eş'arî ile birlikte Ehl-i Sünnet Kelâm'ının iki önemli temsilcisinden biri olan Mâtürîdî ve onu takip eden Kelâmcılar yardımıyla sistematik bir yapıya kavuşturulmuş, günümüze taşınmıştır. Dolayısıyla Ebû Hanife tarafından disipline edilip savunulan ve Mâtürîdî bakışın temelini oluşturan söz konusu tercihler, bu gün bizim de içinde bulunduğumuz büyük bir coğrafya tarafından benimsemiş bulunmakta, halen geçerliliğini devam ettirmektedir.

Kaynaklar

- Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1997.
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Usulu's-Sunne*, Akîdetu Eimmeti's-Selef içinde, Dâru Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1995/1415.
es-Sunnetu'l-leî Teveffâ anhâ Rasûlullah, Akîdetu Eimmeti's-Selef içinde, Dâru Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1995/1415.
- Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, I-III, Matbaatu Lecneti't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire, 1952/1371.
- el-Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed (ö. 429/1037), *el-Fark beyne'l-Fırak*, Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1990/1411.
Kitabu Usûli'd-Dîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1981/1401.
- Bahçıvan, Seyyid, "İrcâ Fikri ve Ebû Hanife'nin İrcâ ile İthamına Bir Bakış", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII, Konya, 1998, 141-176.
- el-Bezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim (ö. 493/1100), *Kitabu Usûli'd-Dîn*, Tahkik: Hans Peter Lens, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, Kahire 1963/1383.
- el-Buhârî, İsmail b. İbrahim (ö. 256/870), *Kitabu't-Tarîhi'l-Kebîr*, Hatîb el-Bağdâdî'nin Zeyli ile birlikte, I-XII, Dâru'l-Fikr (baskı tarihi yok).
- Doğan, İsa, *Mürce ve Ebû Hanife*, Kardeş Matbaası, Samsun 1992.
- Ebû Hanife, Numan b. Sabit (ö. 150/767), *el-Fıkhü'l-Ekber*, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981.
Vasiyyetu Ebî Hanife, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981.
el-Alim ve'l-Muteallim, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul 1981.
el-Fıkhü'l-Ebsat, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul, 1981.
Risâletu Ebî Hanife, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, İstanbul, 1981.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanife*, Çeviri: Osman Keskioglu, Can Kitabevi, Konya 1981.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (ö. 324/935), *Kitabu'l-Luma' fi'r-Reddi alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, Tahkik: Hamûde Gurâbe, Matbaatu Mısır Şirketu Musâheme Mısıriyye, (Mısır) 1955.
Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn, I-II, Tahkik: M. Muhyiddin Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1990/1411.

- el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1990/1410.
- el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahman b. el-Halil b. Ahmed (ö.175/791), *Kitabu'l-Ayn*, I-VIII, Tahkik: Mehdî Mahsumî-İbrahim Samirâî, Muessetu'l-Alemî li'l-Matbûât, Beyrut 1988/1407.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed (ö. 505/1111), *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988/1409.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l-Huseyn Muhammed (ö. 526/1131), *Akvâlun li'l-İmam Ahmed fi'-Akîde Mecmûâtun min Tabakâti'l-Hanâbile l'İbni Ebî Ya'lâ*, Akîdetu Eimmeti's-Selef içinde, Dâru Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1995/1415.
- İbn Fâris, Ebu'l Hüseyin Ahmed (ö. 395/1004), *Mucmelu'l-Luğa*, I-II, Tahkik: Zubeyr Abdulmuhsin, Muessetu'r-Risâle, (baskı yeri yok) 1986/1406.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim (ö. 276/889), *el-Maârif*, Tahkik: Servet Ukkâşe, el-Hey'etu'l-Mısıryye, Kahire 1992.
- İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid (ö. 273/886), *es-Sunen*, Mevsûatu's-Sunne el-Kutubu's-Sunne ve Şurûhuha, içinde, Çağrı Yy., İstanbul 1992/1412.
- İbn Manzûr, Cemaleddin b. Mukerrem (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414/1994.
- İbn Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1994/1417.
- İbn Teymiyye, Takıyuddîn Ebu'l-Abbas Ahmed (ö. 728/1327), *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I-X, Tahkik: Abdurrahman Umeyra, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (baskı tarihi yok).
el-Furkân beyne'l-Hak ve'l-Bâtil, Matbaatu'l-İmam, Kahire (baskı tarihi yok).
- el-İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer (ö. 418/1027), *et-Tefsîr fi'd-Dîn*, Tahkik: Yusuf Kamil Hût, Alemu'l-Kitab, Beyrut 1983.
- Izutsu, Toshihiko, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, Çeviri: Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1984.
- Kâdî Abdulcebbar b. Ahmed (ö. 415/1024), *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Tahkik: Abdülkerim Osman, Mektebe Vehbe, Kahire 1996/1416.
- el-Kummî, Sa'd b. Abdillâh Ebî Halef (ö. 301/913), *Kitabu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, Matbaat-ı Haydarî, Tahran 1963.
- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mücie ve Tesirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

- el-Mâtûrîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö.333/944), *Kitabu't-Tevhîd*, Tahkik: Fethullah Huleyf, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul 1979.
Te'vîlâtü Ehli's-Sunne, Tahkik: İbrahim Avdayn-es-Seyyid Avdayn, Kahire 1971/1391.
- en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Mahmud (ö. 415/1024), *Tebsiratu'l-Edille*, I-II, Tahkik: Claude Salame, İstitut de Français de Damas, Damas 1993.
- es-Sâbûnî, Nureddîn Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr (ö. 415/1024), *el-Bidâye fî Usûliddîn*, Tahkik: Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Tuğra Matbası, Isparta 2001.
- es-Subkî, Ebû Nasr Abdurrahman b. Ali (ö.777/1375), *Tabakâtu's-Şâfiyyetu'l-Kubrâ*, I-IX, Tahkik: Mahmud Muhammed Tînâhî-Abdulfettah Muhmmmed el-Halv, Hicr, Kahire 1992/1413.
- eş-Şehristânî, Ebu'l- Feth Muhammed b. Abdilkerim (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1992/1413.
- Şibay, Halim Sabit "*Ebû Hanife*", İslâm Ansiklopedisi, I-XIII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1978.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve (ö. 279/892), *es-Sunen*, Mevsûatu's-Sunne Kutubu's-Sunne ve Şurûhuhâ, içinde, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çeviri; Ethem Ruhi Fıglalı, Umran Yayınları, Ankara 1981.